

TUTKIJAN TOIMINTATILA

KIRSTI LEMPIÄINEN, OLLI LÖYTTY & MERJA KINNUNEN (toim.): *Tutkijan kirja. Tampere: Vastapaino, 2008.*

Vastapaino on julkaissut viime vuosina mainiota kirjasarjaa yliopistotyön arjesta. Sarja on saanut uuden niteen, tutkijoiden käytännöllistä työskentelyä käsittelevän *Tutkijan kirjan*. – Aiemmat niteet ovat *Iso Gee – Gradua ei jätetä* (1999), *Tieteellinen kirjoittaminen* (2002) sekä *Tilanteen taju – opettajana yliopistossa* (2006).

Tutkijan kirjaan sisältyy 26 kirjoitusta, jotka on jäsenetty kolmeksi kokonaisuudeksi: "Olosuhteet", "Tekeminen" ja "Lupaukset". Kirjoitusten suuri määrä herättää aluksi hämmennystä: voiko näin monesta suhteellisen lyhyestä tekstistä syntyä misään mielessä yhtenäistä kokonaisuutta? Huoli kuitenkin hälvenee sitä mukaa kun kirjan lukeminen etenee. Tekstit käsittelevät tutkimuksen käytännön tilanteita ja niissä muotoutuvia tutkijan toiminnan profiileja. Suuri osa kirjan teksteistä on kirjoitettu yksikössä, monet ensimmäisessä persoonassa. Tämä on virkistävää ja auttaa lukijan läheiseen tuntuun niiden ongelmien kanssa, joita kirjoittajat itse ovat omia töitään tehdessään kohdanneet. Nimenomaan tekstien moninaisuus tuottaa tyylikkään kokonaisuuden, joka nostaa esiin myös yleisiä päätelemiä.

Ensiksi, ei ole olemassa "tyypillistä" tai "edustavaa" tutkijan profiilia. Tutkimustyön käytännön tekeminen ja ne asemat, joissa tekeminen tapahtuu, ovat tavattoman vaihtelevia. Ei ole mitään tapaa kiteyttää tätä moninaisuutta jonkinlaiseksi tutkijan tai tutkimustyön "ideaalityypiksi".

Mutta tämä antaa aiheen toiselle, jossakin mielessä vielä kiinnostavammalle päätelmälle: Ei ole myöskään mahdollista esittää tutkijan työn ehtoja yhtenä loogisesti järjestävänä ja johdonmukaisena kokonaisuutena. Työn konkreettinen hahmo ja työtä ehdollistavat tekijät hajaantuvat moniin suuntiin, jotka ovat ainakin ajoittain keskenään ristiriidassa ja jotka muuttuvat ajan myötä.

Käytän seuraavassa käsitettä *toimintatila* hahmottaakseni kokonaisuukvaa, joka kirjasta muodostuu tutkijan työskentelytilanteista ja niitä määrittävistä tekijöistä. Vaihtoehtoinen, hiukan metaforisempi ilmaus voisi olla *ekologia*.

Toimintatila (tai ekologia) käsittää abstraktisti ilmaisten sisäpuolen, ulkopuolen sekä näiden välisen valikoivasti läpäisevän rajapinnan. Ajatukseni on, että *Tutkijan kirjan* artikkelien teemat voi sijoittaa tätä kolmijakoa vastaaviin kategorioihin. Toimintatilan sisäpuolelle sijoittuvat ne artikkelit, jotka kuvaavat tutkijan tavanomaiseen työhön sisältyviä toimintoja: "Tutkijan arki" (Eeva Jokinen); "Akaateemiset rytmit" (Matti Hyvärinen); "Tutkija valloittaa maailmaa" (Anneli Anttonen & Jorma Sipilä); "Tutkija konferenssissa" (Pirjo Nikander); "Artikkeliksi arvioiminen" (Marjukka Ollikainen) sekä "Hakemustieteen perusteet" (Marja Jylhä).

Tutkijan toimintatilaa muovaavat ulkopuolelta käsin tekijät, jotka ovat tutkijasta itsestään riippumattomia. Näitä on lukuisia, ja ne ovat luonteeltaan hyvin erilaisia. Ne ovat lisäksi suhteellisen vakaita, joten hahmotan ne toimintatilaa jäsentäviksi *ulottuvuuksiksi* ("dimensioiksi"). Tutkijan kirjan artikkelit esit-

televät seuraavanlaisia ulottuvuuksia: Tiederahoitus (Oili-Helena Ylijoki); lyhytrahoitus ja patkätö (Tapio Rissanen & Joel Kuortti); työsuoritusten mittaaminen ja tilastointi (Merja Kinnunen); yleisö (Anni-Siiri Länsman); sekä päätöksenteko (Rosa Meriläinen). Ulottuvuudet eivät ole toisistaan riippumattomia, eli toimintatila ei jäsenny niiden suhteen geometrisesti säännölliseksi kartesiolaiseksi avaruudeksi. Jokaisen tutkijan konkreettinen työtilanne määrää ulottuvuuksien hahmon. Esimerkiksi Anna-Siiri Länsman arvioi yleisön merkitystä tutkimustyölleen oman teemansa kautta: "Kenelle saamementutkija tutkii?" Myös ulottuvuuksien vuorovaikutukset muodostuvat erilaisiksi erilaisissa tilanteissa. Esimerkiksi lyhytrahoitetun patkätöy ja suoritusten tilastoinnin välille muodostuu tutkijan kannata epämiellyttäviä resonansseja, kun taas tutkijan läheinen yhteys merkittäviin päätäjiin voi lisätä hänen vapuasteitaan muiden ulottuvuuksien suhteen, ja niin edelleen.

Jokainen tutkimusprosessi toteutuu sisä- ja ulkopuolen välisellä rajapinnalla, missä tutkijan työn konkreettiset ratkaisut kohtaavat työn ulkoiset ehdot. Tätä vuorovaikutusta analysoi esimerkiksi Pekka Rantanen ("Tutkijat marjassa"). Hän kuvaa kenttätutkimushanketta, jonka tavoitteena oli haastatella thaimarjanpoimijoita Lapissa. Hankkeen kenttätöavustajat ja tulkit Chadsuda Achavasmit-Have-rinen & Junpen Kauppi kirjoittavat samasta hankkeesta omasta näkökulmastaan. Kirjoitukset antavat yhdessä havainnollisen kuvan hankkeen kuluessa kohdatuista yllätyksistä ja hankaluuksista – sekä

onnistuneesta lopputuloksesta. Vastaavanlaisia käytännöllisen työn ja ulkoisten ehtojen leikkauspisteitä esittelevät myös muut *Tutkijan kirjaan* sisältyvät tutkimushankkeiden kuvaukset: ”Raimo ja Harri itänaapurissa” (Raimo Blom & Harri Melin); ”Tutkija arkistossa – eli kävikö Elvira Willman koskaan Pariisissa” (Elsi Hyttinen) sekä ”Viihdyttäjät ja viisi muovikassillista lehtileikkeitä – eli elämäkerran kirjoittaja historiantutkimuksen äärellä” (Tuula Stenberg).

Sisä- ja ulkopuolen suhdetta välittävä rajapinta on valikoivasti läpäisevä. Tutkijan oma toiminta vaikuttaa siihen, millaiseksi välitysprosessi muotoutuu. Useat Tutkijan kirjan artikkeleista esittelevät tätä vaikutusta. Minna Nikunen (”Tutkimusaineisto ja tunteet”) käyttää kirjoituksensa aineistona omaa väitöskirjatutkimustaan, jossa hän analysoi murhien ja itsemurhien käsittelyä mediassa. Nikuselle emootiot loivat sillan, jonka välityksellä eettinen arvostelukyky tuli mukaan hänen työprosessiinsa. Tutkimuksen etiikka esitetään yleensä tutkimusta ulkopuolelta käsin ohjaavana normistona, mutta Nikusen kokemuksessa se ”sisäistyi” muuttamalla hänen itsensä toteuttaman tutkimustyön eleyksi todellisuudeksi.

Olli Löytty (”Ajattelun jäljet tutkimustekstissä”) arvioi sisä- ja ulkopuolen välitysprosessia vastakkaisesta suunnasta. Hän pohtii, millä tavoin tutkimuksen lopputuloksessa voisi tulla ilmi tutkijan tulkintaan johtaneita ajatusjuonteita – siis hänen sisäpuolella tapahtuva työ voisi ”ulkoistua”. Kaikki tutkimustekstit on tarkoitettu ulkopuolisten luettavaksi, vähintäänkin

tutkijayhteisön piirissä. Myös Löytty käyttää aineistonaan omaa väitöskirjaansa, jonka aiheena oli Ambomaa läheytyskirjallisuuden kuvaamana. Hän ei ratkaise ongelmaa – tokkopa sille yleistä ratkaisua onkaan – vaan avaa ongelman esittelemällä itse kokemansa työprosessin. Myös Antti Eskola (”Tutkijan ääni – vai oma ääni”) tutkii sisäpuolen ”ulkoistumista” joskin hukan erilaisesta näkökulmasta kuin Löytty. Hän kuvaa esimerkiksi käyttäen ongelmia, joita omaa ääntään käyttävä tutkija voi kohdata joutessaan kirjoitustensa välityksellä tieteenalaortodoksian kenttäpelin kohteeksi ja välikappaleeksi.

Tutkimus saa tutkijan omasta toiminnasta voimansa, mikäli sillä voimaa on. Tutkija on tutkimuksen subjekti, yksikön ensimmäisessä persoonassa. Useat *Tutkijan kirjan* artikkeleista arvioivat tutkimustyön sisäisen voiman ja mielekkyyden alkuperää. Niillä on hämmäntävän mielenkiintoinen yhteinen piirre: Ne ovat metodologisia, sanan laajassa merkityksessä, eli ne pohtivat perusteita, joilla tutkija voi itse vakuuttua omien päätelmiensä pätevydestä. Sisällytän tähän ryhmään erityisesti tekstit: ”Lähdekritiikki – niin hiljaista ettei sitä huomaa” (Pirjo Markkola); ”Historian arvo ja viehätyks” (Markku Hyrkkänen); ”Tutkijan valintojen seurauksista lomake-tutkimuksessa” (Arto Selkälä); ”Nykyaikaa tutkimassa” (Teemu Taira); sekä ”Miten laadullinen tutkimus vakuuttaa?” (Kimmo Jokinen).

Palaan toimintatilaa kuvaavaan ekologia-metafooriin.¹ Ekologian perustava väittäminen on, että kaikki mikä elää, elää riippuvaisena ympäristöstään. Suhde ei kuitenkaan ole yksi-

suuntainen: kaikki, mikä elää, muuttaa ympäristöään. Elämä on aktiivisuutta, ja aktiivisuus on ulospäin suuntautuvaa toimintaa. Sisä- ja ulkopuolta välittävä rajapinta, kuten yksisoluisen organismin kohdalla solukalvo, välittää tätä vuorovaikutusta.² Se, mikä on ulkopuolella tärkeää, sisäistyy; ja se, mikä on sisäpuolella käyttövoiman lähde, suuntautuu ulos. On kuitenkin spesifi ja tilannesidonnainen kysymys, *mikä nimenomaan* sisäistyy, ja *mikä nimenomaan* ulkoistuu. Suhteen saama tosiasiallinen hahmo vaihtelee varmasti suuresti erilaisissa tilanteissa – eli eri tutkijoiden kohdalla. Tulos riippuu kunkin tutkijan asemasta ulkoisten ehtojen jäsentämässä toimintatilassa.

Voin selkiyttää ajatusta ulkoisten vaikutusten ”sisäistymisestä” käyttäen aineistona omaa kokemustani. Merja Kinnunen ottaa kirjoituksessaan esiin omassa yliopistossani Tampereella vuoden 2008 alussa voimaan saatetun luokitusjärjestelmän, jossa opettajan ja tutkijan toimenkuva on jaoteltu neljän pääluokan sisällä yhteensä kolmeksiymineniksi erinimiseksi työtehtäväksi. Olettamus on, että tutkijat ja opettajat kirjaisivat luokitusta noudattaen toimintonsa muistiin tunnin tarkkuudella. Lista on juuri niin painajaismaisen mahdoton kuin kuvitella saattaa, mutta teen tässä tunnustuksen: en ole koskaan aikaisemmin luenut listaa läpi, enkä luultavasti tule enää toista kertaa lukemaan. Tällainen käytännöllinen asenne on mahdollinen pysyvässä virassa olevalle kohtuullisen vartuneelle professorille: ulkopuolelta työhöni suuntautuvan paineen, joka on täysin mieltä vailla, voin pysyttää ulkopuolella. –

Oletan (ja pelkään), että nuorten ja epävarmoissa asemissa olevien tutkijoiden ja opettajien on paljon vaikeampi omaksua tällaista asennetta.

Mutta lähimenneisyyden kokemuspiiriini sisältyy myös sellainen ulkopuolelta tullut paine, jota en kyennyt jättämään ulkoiseksi: kevään 2008 gradurysäys. Koska opiskelijoiden graduja on mahdotonta olla ottamatta vakavasti, rysäys söi täydellisesti lukuvuoden 2007–08 ”opetuksesta vapaan periodini” (joista laitoksellamme on kunnioitettavan hyvin muuten onnistuttu pitämään kiinni!). Oma kirjoitus- ja tutkimustyöni sekä lukuharrastukseni ovat edelleen – tammikuussa 2009 – sen johdosta neljännesvuoden aikataulustaan jäljessä.

Kun toimintatila jäsennettään merkityksellisten ulottuvuuksien mukaan, tulokseksi hahmottuu *topologia*: dynaamisesti muuttuva moniulotteinen geometria, jonka ulottuvuudet ovat vuorovaikutuksessa keskenään tavoitain ennakoimattomilla tavoilla. Vuorovaikutusten luonne lisäksi vaihtelee ajan myötä, usein hyvin lyhyissä aikamittakaavoissa. Toimintatilan topologian dynaamisuus on syy siihen, että tutkimustyön ehdoille ei ole mahdollista hahmottaa yleispätevää jäsennyttä. Ehdot ja niiden keskinäiset suhteelliset merkitykset muuttuvat.

En ole vielä esitellyt Tutkijan kirjassa viimeisenä olevaa kokonaisuutta ”Lupaus”. Se käsittää kaksi kirjoitusta: ”Tutkimuksen lupaukset” (Kirsti Lempiäinen & Päivi Mehtonen) ja ”Hidas tutkimus” (Eeva Peltosen). On nerokas oivalus ottaa *lupaus* Tutkija kirjan kokoavaksi teemaksi. Näin syntyy näkemys, että lupaus luo pääasiallisen ”sisäsynty-

sen” yhteyden tutkijan toimintatilaa määrittävien sisäisten ja ulkoisten tekijöiden välille. Lupaus toimii ikään kuin *attraktori*, eli se ”kaappaa” tietyt tekijät keskinäiseen resonanssiin, joka tuottaa tutkijan toimintamahdollisuuksille konkreettisen hahmon tilanne- ja tapauskohtaisesti. Tutkijan työ ja tutkijan työtilanne jäsenyvät yhteen.

Lupauksella on monia hahmoja. Ensisijainen on lupaus, jonka tutkija antaa itselleen: tämä työ on tekemisen arvoista. Työn ulkoiset ehdot eivät moista lupausta anna. Palkka on koulutustasoon nähden kehno, ura on epävarma, työtä on mahdotonta puristaa muodollisen työajan rajoihin, päinvastoin, työtä on aina enemmän kuin tutkija kykenee tekemään (”aika ei välttämättä koskaan riitä”, kuten Matti Hyvärinen maltillisesti kirjoittaa), ja niin edelleen. Tutkijan lupaus itselleen on laadullisesti täsmentynyt. Lupauksen ydin on siinä, mikä *laatuista* työtä tutkija pitää arvossa ja haluaa tehdä. Työn ulkoiset ehdot sisäistyvät asetelmaan: tutkija koettaa järjestää olosuhteet, joissa *tuonlaatuinen* työ on mahdollista (tai ei ainakaan ole mahdotonta!). Lupauksella voi olla myös kohde kuten tietty yleisö tai tietynlaisten päätösten valmistelijat ja tekijät, jolloin sen sisältönä voi olla ratkaista tietynlainen ongelma tietynlaisella tyyllillä, tai vähintäänkin selkiyttää ongelmaa.

Ekologista metaforaa vielä kerran soveltaakseni: tutkijan työlle muodostuu ajassa muuntuva ”lokero” (*niche*), jonka perustana on *toiminta*. Toiminnan tuloksena syntyvä ”lokero” ei tietenkään ole täysin tutkijan ennakoitavissa saatikka hallittavissa. Edgar Morin käyttää termiä ”toiminnan

ekologia” luonnehtiakseen sitä, että toimintaan sisältyy aina alkuperäisen intention kumoava momentti.³ Yksityiskohtien ennakoimattomuus on ekologian ydin. Kaikki, mikä elää ja liikkuu, kohtaa koko ajan uutta ja joutuu varautumaan uutuuteen.⁴ Tämä biologis-ontologinen sääntö pätee myös ajatteluun. Tutkijan lupaus suuntautuu tulevaisuuteen ja varautuu mahdollisuuksien mukaan ennakoimattomiin yllätyksiin.

Eeva Peltosen ”Hidas tutkimus” erittelee yhtä olennaista lupauksen lajia: tutkija antaa itselleen luvan tehdä työtä niin pitkäjänteisesti kuin hyvän ja intellektuaalisesti tyydyttävän tutkimuksen tekeminen edellyttää. Tämä on lupauksen vaativin muoto, josta useimmat meistä – olkaamme rehellisiä – voivat vain uneksia. Onneksi Eeva Peltosen esittää myös esimerkkejä. (Joskin, kuten hän itse kertoi, jotkut tutkijat ovat pitäneet käsitettä ”hidas tutkimus” pejoratiivina eivätkä millään muotoa halua tutkimukseen yhdistettävän siihen.)

Tutkijan kirjan artikkeleiden teemat kietoutuvat rihmastojen tavoin toisiinsa. Kokonaisuudesta muodostuu kuin kuva kaleidoskoopissa: se muuttaa muotoaan sen mukaan, mistä näkökulmasta sitä katsoo eli mikä kirjoituksen ottaa kirjaan tutustukseen lähtökohdaksi. Ei ole huono idea aloittaa toimittajien kirjoittamasta lyhyestä saateluvusta, mutta sen jälkeen artikkeleita voi lukea missä järjestyksessä tahansa. Tällainen kaleidoskooppimaisuus vastaa sitä käsitystä, mikä minulle on muodostunut tutkijan työn ehtoja määrittävistä tekijöistä.

Tutkijan kirja ei juuri käsittele rakenteellisia kysymyk-

siä. Ainoat suoranaiset poikkeukset ovat tiederahoitus, pätkätyö sekä työsuoritusten muodollinen mittaaminen. Toimintatilan rakenteelliset ehdot ja rajoitteet ovat toki kauttaaltaan läsnä, mutta epäsuorasti, tutkijan työn välittämänä. Tämä on virkistävää. On myös virkistävää, että voittopuolisesti negatiiviset tekijät – joita tutkijan toimintaehdoista – joita tutkijan toimintaehdoista määrittäviin ulottuvuuksiin toki sisältyy kerrassaan riittävästi – tulevat esiin lähinnä

toteavasti, saamatta hallitsevaa merkitystä.

Tutkijan käytännöllisen työn näkökulmasta keskeinen rakenteellisia ehtoja koskeva kysymys on, onko tutkimustyö *autonomista* vai *heteronomista*, omaehtoista vai toisehtoista? – Ei varmasti pelkästään kumpaakaan: tutkimusta ei ole olemassakaan ilman sisäsyntyisen-autonomista liikevoimaa, mutta myös ulkoiset tekijät määräävät väistämättä tutkijan toimintatilaa.

Tutkimuksen rakenteellisia ehtoja koskevaan keskusteluun ja pohdintaan tutkijan kirja antaa arvokkaan panoksen juuri siksi, että se nostaa esiin autonomisuuden ja heteronomisuuden jännitteen. Perinteinen rakenteisiin kohdistuva tiede- ja yliopistopoliittinen kritiikki on ehdottomasti jatkuvasti tarpeen, mutta tutkijan toimintatilan näkökulma voi antaa sille lisää voimaa.

Yrjö Haila

v i i t t e e t

1. Mallin antaa Susan Leigh Star (toim.) *Ecologies of Knowledge. Work and Politics in Science and Technology* (State University of New York Press, 1995).
2. Itsenäisesti liikkuva yksisolulainen organismi on ekologian paradigmaattinen malli.
3. Edgar Morin, *On Complexity*, Hampton Press, Cresskill, NJ (2008).
4. Ks. Yrjö Haila, "Elämän ajat", *Tiede & edistys* 33(3), 2008.